

ROMAN SASS

*Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie
Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy*

ZMIANY STRUKTURY OBSZAROWEJ ROLNICTWA W POLSCE I W SKALI WOJEWÓDZTW W LATACH 2002-2010

1. Wstęp

Poprawa warunków ekonomicznych, jaka nastąpiła po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej zaowocowała około dwukrotnym wzrostem dochodów polskich gospodarstw w stosunku do okresu przed akcesją, ale w następnych latach trwał zapoczątkowany już wcześniej proces polaryzacji dochodów między gospodarstwami. Na jednym biegunie znalazła się zdecydowana większość drobnych gospodarstw o niewielkich dochodach, na drugim zaś relatywnie niewielka liczba gospodarstw dużych, osiągających znakomite efekty ekonomiczne [Józwiak 2010]. Zróżnicowanie dochodów spowodowane jest głównie wielkością ekonomiczną gospodarstw, mierzoną w ESU (Europejska Jednostka Wielkości). W warunkach polskich wielkość ekonomiczna jest silnie powiązana z wielkością obszarową [Goraj i in. 2008, 2009 i 2010]. Z analizy danych rachunkowości Polski FADN wynika, że gospodarstwa obszarowo większe zapewniają wyższą opłatę pracy rolnika i domowników oraz generują nadwyżkę finansową, która umożliwia im inwestowanie, a tym samym rozwój [Mańko i in, 2007, Mańko i in. 2008]. W warunkach globalizacji, która w coraz większym zakresie dotyczy również rolnictwa umocnienie, a nawet utrzymanie pozycji na rynku rolnym i sprostanie wymogom odbiorców surowców rolniczych wiąże się z koniecznością podjęcia intensywnych działań poprawiających konkurencyjność wytwarzanych surowców rolniczych, zarówno w płaszczyźnie kosztowej, jak i jakościowej. Osiągnięcie tego efektu wiąże się zazwyczaj z odpowiednim procesem inwestycyjnym w obrębie trwałego majątku produkcyjnego. Niestety tylko największe towarowe gospodarstwa rolne w Polsce, o wielkości 16 i więcej ESU i powierzchni większej niż 42 ha UR wyróżniało w latach

2005-2007 duże nasilenie reprodukcji rozszerzonej majątku trwałego gospodarstw i opłata pracy własnej rolnika oraz członków jego rodziny większa od poziomu paritetowego. Gospodarstw takich było tylko 94 000 [Jóźwiak 2010]. Dowodzi to, że w Polsce gospodarstw rozwojowych, które są w stanie sprostać konkurencji na rynku europejskim jest niewiele. Jest zatem koniecznością przyspieszenie przemian strukturalnych w Polsce, w wyniku których zwiększyłaby się liczba gospodarstw silniejszych ekonomicznie.

Lata dziewięćdziesiąte ubiegłego stulecia oraz zbliżający się moment wstąpienia Polski do Unii Europejskiej i perspektywa objęcia polskich rolników Wspólną Polityką Rolną skutkowało nasileniem się procesów restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych w Polsce [Mańko i in. 2008]. Możliwość skorzystania z długoterminowych kredytów preferencyjnych na zakup ziemi dofinansowywanych przez ARiMR nasiliła w sposób istotny wzrost popytu na ziemię. Również po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej zainteresowanie zakupem ziemi nie malało, co skutkowało bardzo dużym wzrostem cen na ziemię [Drygas 2006]. Ograniczone zasoby ziemi jak i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej objęcie rolników płatnościami obszarowymi ograniczyło przepływ ziemi i poprawę struktury agrarnej w Polsce.

Ważne jest zatem zbadanie, jakie zmiany miały miejsce w strukturze rolnictwa w Polsce i w skali województw w latach 2002-2010. Analiza tych zmian stanowi główny cel pracy.

2. Źródła informacji i metoda badań

Dla zrealizowania postawionego celu wykorzystano następujące źródła informacji:

1. Informacja o wstępnych wynikach. Powszechny Spis Rolny 2010.
2. Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010, użytkowanie gruntów.
3. Powszechny Spis Rolny 2010.

W pracy wykorzystano metody statystyki opisowej, obejmujące w szczególności przyrosty absolutne i względne odnoszące się do liczby gospodarstw i użytkowania gruntów w latach 2002 i 2010, przyjmując za podstawę odniesienia rok 2002 (przyrosty bezwzględne i względne o podstawie stałej). Wykorzystano także wskaźniki dynamiki jednopodstawowe ukazujące zmiany liczby gospodarstw ogółem i w grupach obszarowych w latach 2002 i 2010. Dla lepszej i pełniejszej interpretacji występujących zjawisk i procesów wykorzystano wskaźniki struktury odnoszące się do liczby gospodarstw oraz obszaru użytków rolnych według grup obszarowych gospodarstw.

3. Zmiany struktury obszarowej gospodarstw i użytkowania ziemi w Polsce

Na podstawie wyników PSR 2010 można stwierdzić, że w analizowanym okresie ubyło w Polsce 655 tysięcy (22,3%) gospodarstw, a ubytek ten dotyczył zarówno działek rolnych (gospodarstw do 1 ha UR), jak i gospodarstw powyżej 1 ha UR, przy czym działek rolnych ubyło 26,8%, a gospodarstw powyżej 1 ha UR - 20%. W 2010 roku liczba gospodarstw o powierzchni ponad 1 ha UR wynosiła 1563 tys., co oznacza spadek w stosunku do 2002 roku o 393 tys. (tabela 1). Zmiany strukturalne były istotnie zróżnicowane w poszczególnych grupach obszarowych, największemu zmniejszeniu, bo o ponad 1/3 uległa liczba gospodarstw rolnych z przedziału 1-2 ha UR. W grupach obszarowych od 2 do 15 ha UR liczba gospodarstw zmniejszyła się o 17-18%. Niewiele wolniej o 14,3% ubywało gospodarstw z grupy obszarowej 15-20 ha. Najmniejszy ubytek gospodarstw odnotowano w grupie 20-30 ha - 4,3%. Przyrost gospodarstw wystąpił dopiero w grupach obszarowych powyżej 30 ha UR, przy czym w gospodarstwach 30-50 ha wyniósł on 12,5%, a liczba gospodarstw większych niż 50 ha UR wzrosła w omawianym okresie o ponad 40% (tabela 1).

Największy ubytek gospodarstw wystąpił w tych grupach obszarowych, które mają ograniczone możliwości rozwoju (gospodarstwa do 30 hektarów), natomiast przyrost gospodarstw następował w tych grupach obszarowych, gdzie odpowiedni dochód gwarantuje parytetowy poziom dochodów i rozwój gospodarstw - realizacja inwestycji netto [Poczta 2012].

Z punktu widzenia przemian strukturalnych, a szczególnie ich wpływu na potencjał konkurencyjny większe znaczenie niż struktura gospodarstw rolnych ma struktura użytkowania ziemi przez gospodarstwa z poszczególnych grup obszarowych. Zmiany, jakie w latach 2002-2010 zaszły w tym zakresie są zbieżne ze zmianami w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych. Nastąpił bardzo znaczący ubytek użytków rolnych w posiadaniu użytkowników działek rolnych (o ponad 40%) oraz w gospodarstwach najmniejszych obszarowo (1-2 ha) o ponad 30%. Kilkunastoprocentowy (13,8-17,4%) ubytek zasobów ziemi wystąpił w gospodarstwach z grup obszarowych od 2 do 20 ha UR. Umiarkowanie zmniejszyła się powierzchnia będąca w użytkowaniu w gospodarstwach z grupy obszarowej 20-30 ha UR. Przyrost użytkowania ziemi wystąpił dopiero w gospodarstwach większych niż 30 ha UR, przy czym największy wzrost zasobów ziemi odnotowały gospodarstwa z grupy obszarowej 50-100 ha UR, o prawie 40 % (tabela 2). Przemiany strukturalne w latach 2002-2010 zdecydowanie nasiliły się w stosunku do poprzedniego okresu spisowego 1996-2002 [Zegar 2003].

Tabela 1

Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych
w Polsce w latach 2002 i 2010 (tys.)

Grupy obszarowe w ha UR	Liczba gospodarstw					
	2002		2010		różnica (2010-2002)	
	w tysiącach	struktura (%)	w tysiącach	struktura (%)	w tysiącach	(%)
Ogółem	2933	100,00	2278	100,00	-655	-22,33
Poniżej 1 ha	977	33,31	715	31,39	-262	-26,82
Powyżej 1 ha	1956	66,69	1563	68,61	-393	-20,09
W tym 1-2	517	17,63	343	15,06	-175	-33,66
2-3	281	9,58	231	10,14	-50	-17,98
3-5	349	11,90	289	12,69	-60	-17,19
5-10	427	14,56	352	15,45	-75	-17,56
10-15	183	6,24	152	6,67	-31	-16,94
15-20	84	2,86	72	3,16	-12	-14,29
20-30	64	2,18	61	2,68	-3	-4,69
30-50	32	1,09	36	1,58	+4	+12,50
50-100	12	0,41	17	0,75	+5	+41,67
100 i więcej	7	0,24	10	0,44	+3	+42,86

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Raport z wyników - PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

W Polsce w 2010 roku 55% gospodarstw do 5 ha UR użytkowało tylko 15,65% ziemi, a 4% gospodarstw o powierzchni powyżej 30 hektarów użytkowało prawie 39% zasobów ziemi (tabela 3). Zaledwie 0,44% gospodarstw powyżej 100 ha, użytkowało około 23% UR. Dane GUS podają użytkowanie ziemi według tytułu własności, należy jednak odróżnić strukturę użytkowania od struktury posiadania ziemi. Nabrało to szczególnego znaczenia po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i objęciu polskich rolników systemem płatności obszarowych. Ten mechanizm WPR spowodował osłabienie przemian strukturalnych. Faktyczna struktura użytkowania ziemi jest w Polsce bardziej korzystna niż struktura własnościowa, trudno jest natomiast oszacować rozmiary tego zjawiska. Z badań IE-RiGŻ-PIB w Warszawie wynika, że w latach 2000-2011 znacząco wzrosła skala dzierżaw. „Ich rzeczywisty zakres ciągle jest trudny do ustalenia, bowiem z prowadzonych badań terenowych wynika, że niezmiennie większość umów najmu ma nieformalny, zazwyczaj wyłącznie ustny charakter, a dopłaty obszarowe przejmują właściciele gruntów” [Sikorska 2013, s.19].

Tabela 2

Struktura obszarowa użytków rolnych według grup obszarowych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2002-2010

Grupy obszarowe w ha UR	Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach					
	2002		2010		różnica (2010-2002 [^])	
	tys. ha	struktura (%)	tys. ha	struktura (%)	tys. ha	(%)
Ogółem	16899	100,0	15534	100,0	1365	-8,1
Poniżej 1 ha	396	2,3	237	1,5	159	-40,2
Powyżej 1 ha	16503	97,7	15297	98,5	1206	-7,3
W tym: 1-2	725	4,4	501	3,3	-224	-30,9
2-3	685	4,2	566	3,7	-119	-17,4
3-5	1354	8,2	1126	7,4	-228	-16,8
5-10	3032	18,4	2505	16,4	-527	-17,4
10-15	2216	13,3	1848	12,1	-368	-16,6
15-20	1440	8,1	1242	8,1	-198	-13,8
20-30	1541	9,3	1471	9,6	-70	-4,5
30-50	1181	7,2	1346	8,8	+165	+ 14,0
50-100	830	5,0	1157	7,6	+327	+39,4
100 i więcej	3498	21,2	3536	23,1	+38	+1,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Raport z wyników - PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

Tabela 3

Użytkowanie ziemi w gospodarstwach rolnych w grupach obszarowych w 2010 roku

Grupa obszarowa gospodarstw w ha UR	Użytkowanie gruntów (UR) w %	
0-1	1,53	55,15 % gospodarstw użytkuje 15,65 %UR
1-2	3,23	
2-3	3,64	
3-5	7,25	
5-7	6,81	22,51 % gospodarstw użytkuje 16,13 %UR
7-10	9,32	
10-15	11,89	
15-20	7,99	8,55 % gospodarstw użytkuje 17,46%UR
20-30	9,47	
30-50	8,66	
50-100	7,45	
100 ha i więcej	22,76	4,04 % gospodarstw użytkuje 38,87 % UR
Razem	100,00	100,00

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Raport z wyników - PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

4. Zróżnicowanie regionalne zmian w strukturze obszarowej rolnictwa

Zmiany struktury obszarowej rolnictwa w latach 2002 - 2010 wskazują na jej bardzo duże zróżnicowanie regionalne. W Polsce w 2010 roku gospodarstwa 1-5 ha UR stanowiły ponad 55% ogólnej liczby gospodarstw. Największy udział gospodarstw z tej grupy obszarowej występował w południowej części Polski, w województwach małopolskim i podkarpackim, stanowił ponad 80%. Trzecim z kolei województwem o największym udziale gospodarstw najmniejszych jest województwo śląskie 77,5%. Najmniej gospodarstw małych było w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim i kujawsko-pomorskim (około 30%). Natomiast stosunkowo dużo gospodarstw najmniejszych jest w województwach: lubuskim, opolskim i zachodniopomorskim (40-50%). Są to województwa, w których jest jednocześnie największy udział gospodarstw największych i średnia powierzchnia gospodarstwa jest duża (por. tabele 4 i 7). W tych województwach, w których jest największy udział gospodarstw najmniejszych, najmniej jest gospodarstw największych powyżej 50 ha UR. W województwie małopolskim zaledwie 0,22%, w województwie podkarpackim 0,46% (tabela 4). Bardzo mały udział gospodarstw największych występował także w województwach: lubelskim, łódzkim, mazowieckim, śląskim i świętokrzyskim (poniżej jednego procenta). Natomiast najwięcej gospodarstw największych było w województwie zachodniopomorskim - 9,82%, drugim województwem o największym udziale gospodarstw największych jest województwo warmińsko-mazurskie - 7,06%. W województwach: dolnośląskim, lubuskim, opolskim i pomorskim, udział gospodarstw z tej grupy obszarowej wynosi od 4,40 do 6,06% (tabela 4).

Bardzo wyraźnie jest zróżnicowana struktura użytkowania ziemi w ujęciu regionalnym (tabela 5). Średnio w Polsce gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 hektarów użytkują 30,33% ziemi. Najwięcej ziemi użytkowanej przez gospodarstwa powyżej 50 hektarów jest w województwie zachodniopomorskim ponad 70%. W województwie lubuskim 61,5%, a województwach: dolnośląskim, opolskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim około 50%. Wynika to z tego, że w tych województwach w latach 1950-1990 dominowały gospodarstwa państwowe. Ponadto znaczący jest udział gospodarstw największych w województwach: kujawsko-pomorskim i wielkopolskim (około 35%). Z kolei najmniejszy udział ziemi użytkowanej przez gospodarstwa największe występował w województwach: łódzkim i świętokrzyskim, znacznie poniżej 10%. Na szczególną uwagę zasługuje województwo podkarpackie, które charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem gospodarstw. Średnia powierzchnia ogółem gospodarstwa powyżej 1 ha UR wynosi tu 5,27 ha. Gospodarstwa o powierzchni 1-5 ha stanowiły ponad 80% wszystkich gospodarstw (tabela 4).

Tabela 4

**Struktura gospodarstw rolnych według grup obszarowych
i województw w 2010 roku**

Województwa	Ogółem		1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-50	50 ha i więcej
	gospodarstw	w %							
Polska	1 563 605	100,00	55,15	22,51	9,75	4,63	3,92	2,30	1,74
Dolnośląskie	63462	100,00	52,07	21,42	9,70	4,66	4,39	3,36	4,40
Kujawsko-pomorskie	67914	100,00	32,13	24,30	15,79	9,39	9,00	5,86	3,52
Lubelskie	189874	100,00	54,01	27,80	9,54	3,70	2,76	1,43	0,77
Lubuskie	23516	100,00	52,17	18,37	9,50	5,06	5,05	3,78	6,06
Łódzkie	134448	100,00	49,05	30,54	11,39	4,40	2,93	1,20	0,49
Małopolskie	162275	100,00	84,17	12,25	2,05	0,63	0,45	0,23	0,22
Mazowieckie	237 658	100,00	47,15	28,45	12,26	5,41	4,06	1,86	0,81
Opolskie	28479	100,00	45,80	20,54	10,69	6,43	6,33	5,24	4,96
Podkarpackie	145 172	100,00	82,14	13,44	2,24	0,74	0,59	0,39	0,46
Podlaskie	86013	100,00	30,14	25,58	18,38	10,57	9,34	4,55	1,43
Pomorskie	42840	100,00	37,68	22,24	14,81	8,19	7,38	4,94	4,76
Śląskie	77627	100,00	77,50	13,91	3,98	1,55	1,29	0,92	0,84
Świętokrzyskie	103 130	100,00	66,69	23,88	5,67	1,81	1,15	0,51	0,29
Warmińsko-mazurskie	44403	100,00	30,77	17,24	15,41	10,15	11,20	8,18	7,06
Wielkopolskie	123 893	100,00	38,35	24,47	15,63	7,87	6,78	4,03	2,87
Zachodniopomorskie	31901	100,00	40,95	17,87	11,84	6,63	6,92	5,97	9,82

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Użytkowanie gruntów PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

Natomiast udział ziemi użytkowanej przez gospodarstwa powyżej 50 ha, które w strukturze gospodarstw stanowiły 0,44% wynosił 20,35%, jest to więcej niż w województwach: lubelskim, mazowieckim i podlaskim (tabela 5). Dane zamieszczone w tabelach 4 i 5 świadczą jednoznacznie o dużym zróżnicowaniu regionalnym struktury gospodarstw według grup obszarowych i jeszcze większym zróżnicowaniu według struktury obszaru użytków rolnych.

Analizując zmiany dotyczące liczby gospodarstw w grupach obszarowych w latach 2002-2010, dostrzeżemy następującą zależność, dopiero w grupie powyżej 30 ha zwiększyła się liczba gospodarstw. W pozostałych grupach ubyło gospodarstw. Można zatem wysunąć wniosek, że gospodarstwa powyżej 30 hektarów są gospodarstwami rozwojowymi. Z przytoczonych wcześniej badań W. Józwiaka wynika, że dopiero gospodarstwa o wielkości ekonomicznej powyżej 16 ESU są gospodarstwami rozwojowymi [Józwiak 2010]. Z analizy danych rachunkowości

Polski FADN wynika, że gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU to gospodarstwa, w których średnia powierzchnia UR w latach 2007-2009 wynosiła około 37 ha [Goraj i in. 2008, 2009 i 2010]. Istnieje zatem duża zgodność w ocenie możliwości rozwojowych gospodarstw rolnych w Polsce, wynikająca z badań W. Józwiaka i wyników PSR 2010.

Tabela 5

**Struktura użytków rolnych według grup obszarowych
i województw w 2010 roku**

Województwa	Ogółem		1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-50	50 ha i więcej
	w ha	w %							
Polska	15246617	100,00	14,36	16,42	12,13	8,16	9,70	8,90	30,33
Dolnośląskie	953672	100,00	8,51	10,28	7,83	5,35	7,07	8,60	52,36
Kujawsko-pomorskie	1081128	100,00	5,24	11,28	12,17	10,16	13,74	13,95	33,45
Lubelskie	1392055	100,00	20,07	26,78	15,67	8,67	9,04	7,34	12,43
Lubuskie	444902	100,00	6,59	7,01	6,11	4,61	6,47	7,70	61,50
Łódzkie	993455	100,00	18,23	29,47	18,52	10,23	9,48	6,00	8,07
Małopolskie	616703	100,00	52,02	21,42	6,42	2,83	2,87	2,26	12,17
Mazowieckie	2000562	100,00	15,21	24,21	17,62	11,04	11,57	8,22	12,13
Opolskie	514205	100,00	6,35	8,23	7,19	6,16	8,54	11,06	52,47
Podkarpackie	645143	100,00	44,08	20,09	6,00	2,89	3,22	3,37	20,35
Podlaskie	1064471	100,00	6,74	15,28	18,19	14,72	18,18	13,56	13,34
Pomorskie	802516	100,00	5,14	8,76	9,69	7,53	9,52	10,06	49,30
Śląskie	424101	100,00	31,80	17,53	8,77	4,89	5,73	6,49	24,79
Świętokrzyskie	534645	100,00	34,09	31,61	13,07	5,96	5,36	3,68	6,22
Warmińsko-mazurskie	1050281	100,00	3,28	5,42	8,05	7,43	11,53	13,09	51,22
Wielkopolskie	1778539	100,00	6,86	12,54	13,33	9,45	11,39	10,60	35,84
Zachodniopomorskie	950239	100,00	3,41	4,39	4,86	3,85	5,66	7,72	70,11

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Użytkowanie gruntów PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

W Polsce gospodarstw powyżej 30 ha było w 2010 roku 63,1 tys. Spośród ogólnej liczby gospodarstw rozwojowych w Polsce (powyżej 30 ha), najwyższy odsetek jest w województwie wielkopolskim 13,54% (to jest 16775 gospodarstw w stosunku do wszystkich gospodarstw w województwie), następnie w województwach warmińsko-mazurskim, kujawsko-pomorskim i mazowieckim (ponad 10%) w każdym. Z kolei najmniej gospodarstw rozwojowych było w województwach: małopolskim - 1,16%, świętokrzyskim - 1,31%, podkarpackim - 1,96% i śląskim

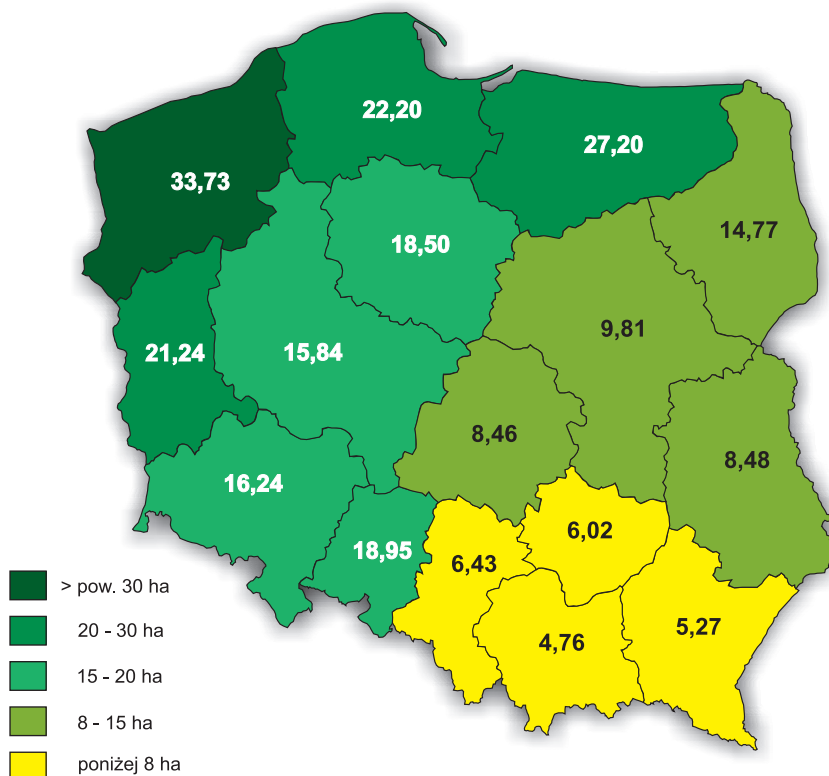
-2,17% (tabela 4). W latach 2002 -2010 zaszły zmiany zarówno w strukturze obszarowej gospodarstw jak i strukturze użytkowania ziemi, natomiast w dalszym ciągu zachowany został układ przestrzenny struktury gospodarstw i użytkowania ziemi. W Polsce północnej, zachodniej i środkowo - zachodniej dominują gospodarstwa większe, które użytkują ponad 50 % ziemi. Z kolei w Polsce południowej i południowo-wschodniej większy jest udział gospodarstw małych, które użytkują większość gruntów.

Najkorzystniejsza sytuacja jest w województwie zachodniopomorskim, w którym 5039 gospodarstw powyżej 30 hektarów użytkuje 77,83% ziemi (tabela 5). Korzystna jest również sytuacja w województwach: lubuskim, warmińsko-mazurskim, opolskim, pomorskim, w których gospodarstwa powyżej 30 ha użytkują 60-70% ziemi. Również w województwach kujawsko-pomorskim i wielkopolskim około 50% zasobów ziemi jest w posiadaniu gospodarstw powyżej 30 ha (tabela 5, rysunek 1 i 2).

Dla zachowania konkurencyjności polskiego rolnictwa z krajami Unii Europejskiej, szczególnie UE-15 należy dążyć do poprawy struktury obszarowej gospodarstw [Mańko i in. 2007 i 2008]. Z tego też względu szczególnie ważne są gospodarstwa największe, powyżej 50 hektarów. W roku 2002 było w Polsce takich gospodarstw 19,8 tys., a w 2010 roku 27,2 tys., jest to wzrost o 37,0%. We wszystkich województwach zwiększyła się liczba gospodarstw powyżej 50 ha (tabela 6). Co ciekawe, że dynamika wzrostu gospodarstw była większa w tych województwach, w których dominują gospodarstwa małe. Największa dynamika była w województwie podkarpackim, liczba tych gospodarstw w 2010 roku w stosunku do 2002 roku wzrosła aż o 81,4%, następnie lubelskim 70,9% i małopolskim 61,1%. Również dynamika powyżej średniej w kraju była w województwach świętokrzyskim, śląskim i mazowieckim. Natomiast znacznie wolniej od liczby gospodarstw wzrastała powierzchnia ziemi użytkowanej przez te gospodarstwa, wzrost w analizowanym okresie o 6,9%. W kilku województwach: lubuskim, warmińsko-mazurskim i zachodnio-pomorskim wystąpił spadek ziemi użytkowanej przez gospodarstwa powyżej 50 ha w 2010 roku w stosunku do 2002 o 2% (tabela 6).

Rysunek 1

Średnia powierzchnia ogółem gospodarstwa rolnego
w 2010 roku (ha)

Średnio w Polsce 11,2 ha UR

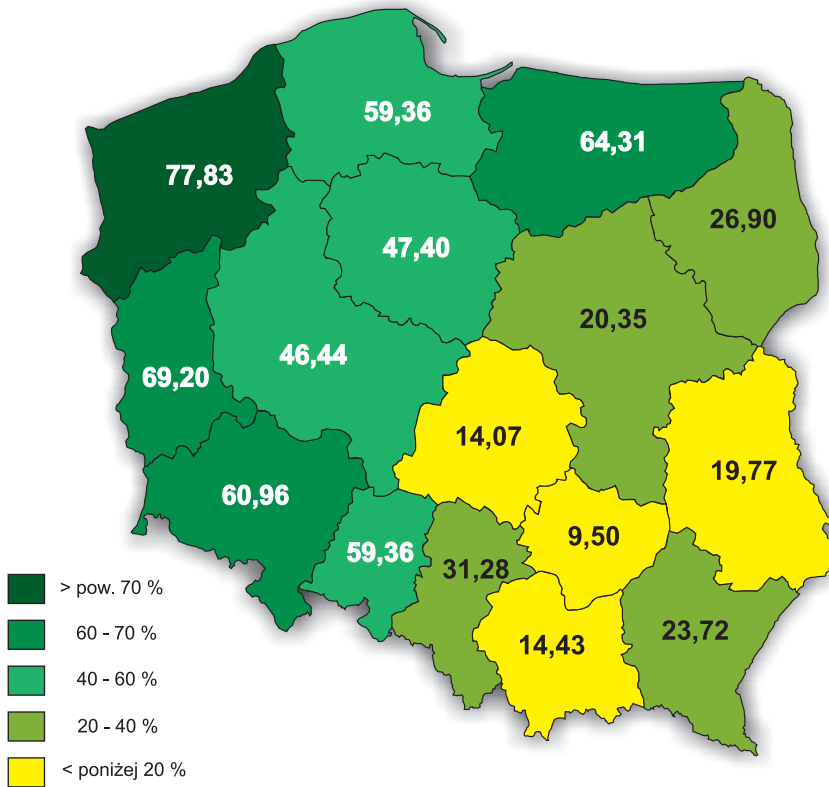
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Użytkowanie gruntów PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

Jedynie w województwach, w których odnotowano największy wzrost liczby gospodarstw, również w największym stopniu wzrosła użytkowana powierzchnia. Dotyczy to województw: małopolskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego. Konsekwencją większego tempa wzrostu liczby gospodarstw niż użytkowanej ziemi jest spadek (i to znaczny) średniej powierzchni gospodarstwa. W roku 2002 średnia powierzchnia gospodarstwa powyżej 50 ha wynosiła 218,4 ha, a w 2010 roku 170,3 ha, jest to spadek o 48,1 ha, czyli o 22%. Jedynie w województwie małopolskim wystąpił wzrost średniej powierzchni gospodarstwa o 21,35 ha tj. o 11,5% (tabela 6). W większości pozostałych województw występował jednak

spadek średniej powierzchni gospodarstw powyżej 50 ha UR w granicach 20-25% i był zbliżony do średniej w Polsce. W tej sytuacji nasuwa się pytanie co było tego przyczyną. Wynika to z tego, że znaczna część gospodarstw z grupy obszarowej 30-50 ha powiększyła powierzchnię. Wzrost powierzchni spowodował przejście tych gospodarstw do grupy obszarowej powyżej 50 hektarów, natomiast zwiększenie powierzchni gospodarstwa nie było znaczące. Potwierdzają to wyniki spisu, z których wynika, że wzrost liczby gospodarstw powyżej 50 ha wynosił 37,01%, a użytkowanej ziemi tylko 6,86% (tabela 6).

Rysunek 2

Udział ziemi użytkowanej przez gospodarstwa o powierzchni powyżej 30 ha UR w 2010 roku (%)

Średnio w Polsce 39,23%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Użytkowanie gruntów PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

Tabela 6

**Liczba, użytkowanie i średnia powierzchnia gospodarstw
powyżej 50 ha UR według województw w latach 2002 i 2010**

Województwo	Powierzchnia użytków rolnych (w ha UR)			Liczba gospodarstw			Średnia powierzchnia gospodarstwa (w ha UR)		
	2002	2010	2002=100	2002	2010	2002=100	2002	2010	2002=100
Polska	4327667	4624348	106,86	19816	27150	137,01	218,39	170,33	77,99
Dolnośląskie	487900	499388	102,35	2138	2792	130,59	228,20	178,86	78,38
Kujawsko-pomorskie	300510	361652	120,35	1784	2390	133,97	168,45	151,32	89,83
Lubelskie	164465	173088	105,24	851	1455	170,98	193,26	118,96	61,55
Lubuskie	278044	273630	98,41	996	1426	143,17	279,16	191,89	68,74
Łódzkie	66573	80144	120,39	455	658	144,62	146,31	121,80	83,25
Małopolskie	41774	75052	179,66	226	364	161,06	184,84	206,19	111,55
Mazowieckie	199678	242752	121,57	1282	1927	150,31	155,76	125,97	80,88
Opolskie	256618	269779	105,13	1051	1413	134,44	244,17	190,93	78,20
Podkarpackie	105819	131311	124,09	370	671	181,35	286,00	195,69	68,43
Podlaskie	112171	141987	126,58	801	1232	153,81	140,04	115,25	82,30
Pomorskie	388948	395624	101,72	1785	2040	114,29	217,90	193,93	89,00
Śląskie	99636	105152	105,54	462	655	141,77	215,66	160,54	74,44
Świętokrzyskie	27697	33242	120,02	199	304	152,76	139,18	109,35	78,57
Warmińsko-mazurskie	543520	537907	98,97	2419	3134	129,56	224,69	171,64	76,39
Wielkopolskie	584328	637402	109,08	2599	3555	136,78	224,83	179,30	79,75
Zachodniopomorskie	669984	666238	99,44	2398	3134	130,69	279,39	212,58	76,09

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Użytkowanie gruntów PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

W latach 2002-2010 zaszły zmiany średniego obszaru gospodarstwa (tabela 7). W roku 2002 średnia powierzchnia gospodarstwa powyżej 1 ha wynosiła w Polsce 9,60 ha, a w 2010 roku 11,22 ha (wzrost o 16,9%). We wszystkich województwach wystąpił wzrost średniej powierzchni gospodarstwa, największy w województwie opolskim i lubuskim (ponad 30%), a na poziomie około 25% zwiększyła się powierzchnia gospodarstwa w województwach: zachodniopomorskim, dolnośląskim, kujawsko-pomorskim i śląskim. W roku 2010 największe gospodarstwa były w województwie zachodniopomorskim, gdzie średnia powierzchnia gospodarstwa powyżej 1 ha wynosiła 33,73 ha i była większa od przeciętnej powierzchni gospodarstwa w Polsce o 22,51 ha. Na uwagę zasługuje fakt występowania w tym województwie dużej różnicy pomiędzy średnią powierzchnią gospodarstw powyżej 1 ha, a średnią powierzchnią ogółem, jest to różnica 11,25 ha. Wynika to z fak-

tu, że w województwie zachodniopomorskim duży jest udział gospodarstw do 1 ha – 33,6%, podobna sytuacja jest w opolskim – 36,5% i lubuskim – 45,3%. Korzystna sytuacja ze względu na średnią powierzchnię gospodarstwa występuje także w województwach: warmińsko-mazurskim, lubuskim, opolskim, pomorskim, niewiele ustępuje im województwo kujawsko-pomorskie o średniej powierzchni gospodarstwa powyżej 1 ha – 18,5 hektara.

Tabela 7

**Zmiany przeciętnej powierzchni ogółem gospodarstwa
według województw w latach 2002 i 2010**

	2002		2010		2002=100	
	Gospodarstwa					
	ogółem	powyżej 1 ha	ogółem	powyżej 1 ha	ogółem	powyżej 1 ha
Polska	6,59	9,60	7,93	11,22	120,33	116,88
Dolnośląskie	7,96	13,13	10,49	16,24	131,78	123,69
Kujawsko-pomorskie	10,54	15,14	14,33	18,50	135,96	122,19
Lubelskie	5,91	7,89	6,44	8,48	108,97	107,48
Lubuskie	9,63	16,21	11,90	21,24	123,57	131,03
Łódzkie	6,18	7,20	6,90	8,46	111,65	117,50
Małopolskie	2,61	4,11	3,00	4,76	114,94	115,82
Mazowieckie	7,01	8,73	8,53	9,81	121,68	112,37
Opolskie	8,02	13,78	12,22	18,95	152,37	137,52
Podkarpackie	3,11	4,56	3,23	5,27	103,86	115,57
Podlaskie	11,33	13,50	12,35	14,77	109,00	109,41
Pomorskie	13,44	18,80	15,77	22,20	117,34	118,09
Śląskie	2,51	5,06	3,37	6,43	134,26	127,08
Świętokrzyskie	4,17	5,50	4,59	6,02	110,07	109,45
Warmińsko-mazurskie	16,43	25,07	18,74	27,20	114,06	108,50
Wielkopolskie	9,91	14,11	12,20	15,84	123,11	112,26
Zachodniopomorskie	16,03	27,01	22,58	33,73	140,86	124,88

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Użytkowanie gruntów PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

5. Podsumowanie

W latach 2002-2010 zaszły w Polsce korzystne zmiany zarówno w strukturze gospodarstw jak i strukturze użytkowania zasobów ziemi. W badanym okresie ubyło ogółem 655 tys. gospodarstw (22,33%), a w grupie gospodarstw powyżej 1 ha UR 393 tys. (20,09%). Najwięcej ubyło tych gospodarstw, które mają ograni-

czzone możliwości rozwoju. Z danych PSR 2010 wynika, że są to gospodarstwa do 30 hektarów. Dopiero w grupach obszarowych powyżej 30 ha odnotowano wzrost liczby gospodarstw. Korzystniejsze zmiany niż w strukturze obszarowej gospodarstw miały miejsce w strukturze użytkowania ziemi. Ubyło ziemi użytkowanej w bardzo małych i małych gospodarstwach, a przybyło w gospodarstwach powyżej 30 hektarów. Porównując wyniki spisów rolnych 2002 i 2010 należy mieć obawy o to, czy w Polsce jest wystarczająca liczba gospodarstw rozwojowych, a także tych, które mają szansę na rozwój. Do grupy gospodarstw, które mają szansę na rozwój, można także zaliczyć gospodarstwa 20-30 ha. Porównując wyniki PSR 2002 i 2010 to w tej grupie ubyło 9,6 tys. gospodarstw (4,5%). Jest to zatem grupa gospodarstw dość stabilnych. W latach 2002-2010 wyłoniła się w Polsce grupa około 125 tys. gospodarstw, które w strukturze gospodarstw powyżej 1 ha stanowią 7,9% i użytkują około 50% ziemi. Powstaje jednak zasadnicze pytanie: czy taka liczba gospodarstw jest w stanie zapewnić bezpieczeństwo żywnościowe dla Polski¹?

Analizując zmiany w użytkowaniu ziemi należy zwrócić uwagę na jeszcze jedno dość powszechne zjawisko, które nasiliło się po wstąpieniu Polski do UE. Dane GUS podają użytkowanie ziemi według tytułu własności, należy jednak odróżnić strukturę użytkowania od struktury posiadania (własności) ziemi. Nabrało to szczególnego znaczenia po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i objęciu polskich rolników systemem płatności obszarowych. Ten mechanizm WPR spowodował osłabienie przemian strukturalnych. Rolnicy z mniejszych gospodarstw nie sprzedają ziemi, a wdzierzawiają ją. Dość powszechną praktyką są nieformalne ustne umowy najmu, a dopłaty obszarowe przejmują właściciele gruntów. Faktyczna struktura użytkowania ziemi jest zatem w Polsce o wiele bardziej korzystna niż struktura własnościowa, trudno jest natomiast oszacować rozmiary tego zjawiska.

Zmiany struktury obszarowej i użytkowania ziemi są procesami długotrwałymi. Związane jest to z możliwością odejścia od rolnictwa albo poszukiwaniem dodatkowych źródeł dochodu, pod warunkiem, że jest taka alternatywa. Starszy wiek ludności rolniczej, niskie wykształcenie, brak umiejętności i mała mobilność tych ludzi powoduje, że decydują się na pozostanie w gospodarstwie, przyjmując strategię przetrwania. Takich gospodarstw jest w Polsce większość (80-90%), natomiast użytkują one coraz mniej ziemi i pod względem produkcyjnym ich znaczenie maleje.

Wyniki PSR 2010 potwierdziły, że w dalszym ciągu utrzymują się duże różnice regionalne zarówno w odniesieniu do struktury gospodarstw jak i struktury użytkowania ziemi według grup obszarowych. Różnice te uwarunkowane są historycznie,

¹ W. Michna (Michna 2005) uważa, że Polska powinna posiadać 500 tys. gospodarstw rozwojowych, w przeciwnym razie nie osiągnie samowystarczalności żywnościowej.

jak i przemianami polityczno-społecznymi, które miały miejsce po wojnie, wówczas gdy na ziemiach odzyskanych powstały głównie gospodarstwa państwowe. Stąd też w Polsce północnej, zachodniej i środkowo-zachodniej dominują gospodarstwa większe, które użytkują ponad 50% ogólnego zasobu ziemi. Z kolei w Polsce południowej i południowo-wschodniej, większy jest udział gospodarstw małych, które użytkują większość gruntów. Spośród 16 województw, najkorzystniejsza sytuacja pod względem struktury obszarowej występuje w województwach: zachodnio-pomorskim, lubuskim, warmińsko-mazurskim, dolnośląskim, opolskim i pomorskim. Do województw o korzystnej strukturze obszarowej rolnictwa można zaliczyć także województwa: kujawsko-pomorskie i wielkopolskie.

LITERATURA

1. Drygas M. [red.].(2006): Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa – dwa lata po akcesji, Warszawa.
2. Goraj I., Mańko S., Osuch D., Płonka R. (2008): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 roku, Część I. Wyniki standardowe, Warszawa.
3. Goraj I., Mańko S., Osuch D., Płonka R. (2009): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2008 roku, Część I. Wyniki standardowe, Warszawa.
4. Goraj I., Mańko S., Osuch D., Płonka R. (2010): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2009 roku, Część I. Wyniki standardowe, Warszawa.
5. Józwiak W. (2010): Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa – kwestie efektywności i konkurencyjności. IERiGŻ PIB, Program Wieloletni 2005-2010, nr 181, Warszawa.
6. Mańko S., Sass R., Sobczyński T. (2007): Konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych większych ekonomicznie na tle wybranych krajów UE. Problemy Rolnictwa Światowego tom XVII. Wyd. SGGW, Warszawa.
7. Mańko S., Sass R., Sobczyński T. (2008): Sytuacja dochodowa polskich gospodarstw na tle Unii Europejskiej. [W:] Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Szanse rozwojowe obszarów wiejskich w przestrzeni europejskiej. S. Sokołowska, A. Bisaga (red.). Uniwersytet Opolski, Opole.
8. Michna W. (2005): Zróżnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym. IERiGŻ PIB, Program Wieloletni 2005-2009, nr 9, Warszawa.
9. Poczta W. (2012): Przemiany w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem przemian strukturalnych. [W:] Polska wieś 2012 raport o stanie wsi, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
10. Sikorska A. (2013): Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie. Zagadnienia Ekonomiki Rolnictwa, nr 1, IBRiGŻ PIB, Warszawa.
11. Zróżnicowanie regionalne rolnictwa. Opracowanie pod kierunkiem J. Zegara (2003): GUS, Warszawa.

ROMAN SASS

ZMIANY STRUKTURY OBSZAROWEJ ROLNICTWA W POLSCE I W SKALI WOJEWÓDZTW W LATACH 2002-2010

Słowa kluczowe: *struktura obszarowa gospodarstw, struktura użytkowania ziemi, zróżnicowanie regionalne, średnia powierzchnia gospodarstwa, gospodarstwo rozwojowe*

STRESZCZENIE

Podstawowym celem pracy jest analiza zmian struktury obszarowej rolnictwa w Polsce i w przekroju województw w latach 2002-2010. Dla zrealizowania postawionego celu wykorzystano wyniki Powszechnego Spisu Rolnego przeprowadzonego w 2010 roku. Z przeprowadzonych badań wynika, że w latach 2002-2010 zaszły w Polsce istotne zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw, w tym czasie ubyło 655 tysięcy (22,3%) gospodarstw ogółem. Zmniejszeniu uległa liczba gospodarstw rolnych do 30 hektarów. Przyrost gospodarstw wystąpił dopiero w grupach obszarowych powyżej 30 ha UR. Zmiany w strukturze użytkowania ziemi są zbieżne ze zmianami w strukturze obszarowej gospodarstw. Nastąpił bardzo znaczący ubytek ziemi użytkowanej w gospodarstwach najmniejszych. Przyrost użytkowania ziemi wystąpił dopiero w gospodarstwach większych niż 30 ha UR. W roku 2010 tylko 4% gospodarstw o powierzchni powyżej 30 hektarów użytkowało prawie 39% zasobów ziemi, a zaledwie 0,44% gospodarstw powyżej 100 ha, użytkowało około 23% gruntów. W dalszym ciągu zachowany został dotychczasowy rozkład przestrzenny gospodarstw zarówno pod względem struktury gospodarstw rolnych oraz struktury użytkowania ziemi według grup obszarowych. W Polsce północnej, zachodniej i środkowo – zachodniej dominują gospodarstwa większe, które użytkują ponad 50 % ziemi. Z kolei w Polsce południowej i południowo – wschodniej większy jest udział gospodarstw małych, które użytkują większość gruntów.

ROMAN SASS

CHANGES IN THE TERRITORIAL STRUCTURE OF AGRICULTURE IN POLAND WITHIN THE RANGE OF THE PROVINCES IN THE YEARS 2002-2010

Key words: *territorial structure offarms, structure of the use of land, regional differentiation, average are of farms, developmental farms*

SUMMARY

The basic aim of the study is the analysis of the changes in the territorial structure of farms and the use of lands in Poland within the range of provinces in the years 2002-2010. In order to realize the established goal, the results of the Agricultural Census conducted in 2010 were used. From the conducted studies it results, that in the years 2002-2010 in Poland there occurred essential changes in the territorial structure of farms, in total 655 thousand (22,3%) of farms disappeared. The number of farms up to 30 acreage was subject

to decrease. The increase of farms occurred only in the territorial groups above 30 acreage of arable land. The changes in the structure of the use of land are coincident with the changes in the territorial structure of farms. There occurred a very considerable loss of land used by the smallest farms. The increase of the use of land occurred only at farms bigger than 30 acreage of arable land. In 2010 only 4% of farms of the area over 30 acreage used almost 39% of land resources, while only 0,44% of farms over 100 acreage has been using about 23% of arable land. All the time the so-far existing spatial distribution of farms has been preserved, as far as territorial structure of farms and the use of land is concerned. In the northern, western and central-western Poland there prevail bigger farms that have been using more than 50% of land. On the other hand, in the southern and south-eastern Poland, the share of small farms using most of the lands is bigger.

e-mail: roman.sass@kpodr.pl